

Віктор Огнев'юк

м. Київ, Україна

РОЛЬ Б.ГРІНЧЕНКА У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

*Справжнє філософське життя, повне життя духу
може бути тільки в самородній народності, бо
тільки тоді розуміння виявляє собою справжню
думку й почування того, хто думає.*

Борис Грінченко

Майже кожна людина замислюється над сенсом власного життя, над своїм покликанням та призначенням. Одні люди доволі швидко знаходять себе, в інших період самоідентифікації забирає не одне десятиліття, чимало є й таких, які блукають манівцями до скону, проте, приєднуючись до більшості, так і не мають відповіді на питання: а що я залишу після себе?

Очевидно, не існує універсального плану людського самосотворіння, втаємниченими є і внутрішні спонукальні рушії, що визначають наші устремління та вибір шляхів, якими кожна людина має пройти, аби пізнати себе та обрати особистісну стежу служіння людям, Богу, Батьківщині, собі, своїй родині, або ж – дияволу. Спонуки, що спрямовують нас віддавати перевагу тим чи іншим цінностям – дороговказам на життєвих шляхах, – у кожного свої. Для становлення одних людей вирішальним може стати середовище, в якому вони зростають і живуть, для інших – батьки і найближчі родичі, ще для когось школа, зустріч із непересічною особистістю або навіть просто випадковий збіг обставин. Проте далеко не кожен із нас може сказати: «...в 13 років я зробився тим, чим я єсть» (Лист до І. Липи від 21 лютого 1892 р.). Ці слова належать Борису Грінченку. Що ж вплинуло на вибір життєвого шляху неповнолітнього хлопця, який писав про себе: «народивсь р. 1863. у Харківщині в панській сім'ї, і змалку завсігди балакав по-московському, бо инакше у нас у сім'ї не балакано й навіть не дозволювано балакати»? (Огоновський О., 1893, с. 1152). Його дитячі роки нічим особливим не вирізнялися, окрім великого бажання пізнавати світ та

спраги до читання. В автобіографії Василя Чайченка (Бориса Грінченка), написаній для «Історії літератури руської» О. Огоновського, зазначено: «Забившись в гущавину лісову, малий хлопець 7–8 років упивався чарівним малюванням улюблених авторів, забуваючи за їми сумну дійсність» (Автобіографія Бориса Грінченка, 1910, с. 6). Така безладна мішанина містилася в хлопцевій голові, та «сцена релігійних утисків в історії інквізиції та в романі Альфреда де-Віньї «Сен-Мар» [...] Почав шести років з віршів, тоді «видавав» на своєму хуторі кілька «журналів», докучаючи їми батькові, матері й дідові Андрієві – старому печникові, що жив у Грінченків з своєю сліпою бабою Галькою. [...] По українському читав хлопець ще дома Гребінчині байки, [...] розвідку д. Рудченка про чумаків з уривками з українських пісень, ... «Енеїду» Котляревського. Це на його не зробило вражіння; [...] почув, як одна панія похвалила при йому українську мову й Шевченка. Став писати по українському, а дома знайшов «Кобзаря» у батька в скрині [...] прочитав його, і вражіння від цієї книги покрило всі вражіння, які досі мав од книг [...] навіть складав словарь український» (Автобіографія Бориса Грінченка, 1910, с. 7 – 8).

Завдячуючи цим автобіографічним матеріалам, ми знаємо, що стало поштовхом і, зрештою, – визначило філософію життя Бориса Грінченка. Виходячи з того, що йому «...до всього доводилось доходити самому» (Лист до І. Липи від 21 лютого 1892 р.), він сотворив себе зі своїх внутрішніх спонук, утверджуючи та вивершуючи в собі дух українського працелюба, чий кожен день життя не був марним на обраному шляху та визрів у врожай самоусвідомленої нації. В автобіографії 1892 року, поданій в листі до Івана Липи, двадцятидев'ятирічний Грінченко сповідується: «Я якось відразу і без ваганнів порвав з усіма московсько-патріотичними тенденціями шовіністичного коліру (а саме до цього я прихильний був)» (Лист до І. Липи від 21 лютого 1892 р.). Він міг мати іншу долю, більш-менш забезпечене життя дворянина, або ж військову кар'єру, яку зробив його брат, або ж... Проте Грінченко обрав важку дорогу українського Просвітителя, патріота, літератора, громадського діяча...і ми не можемо знати, а чи була б Українська революція 1918 року, чи відбулося б українське

відродження 20-х років минулого століття, чи сформувалися би шістдесятники та чи стала б Україна незалежною без Бориса Дмитровича Грінченка? Особисто я вважаю, що без НЬОГО і тих ІНШИХ, які стали на дорогу, прокладену генієм Шевченка, згадані історичні віхи української історії лишилися би тільки омріяним прискерком.

Самоідентифікація Грінченка як українця відбулася у лоні Шевченкових Слова і Думки, у міркуваннях та переконаннях, народжених духовною силою Кобзаря. Шевченко ввійшов у його життя світоглядною парадигмою та покликав разом із іншими діячами виконати історичну націєтворчу місію. Борис Дмитрович зазначає: «...бувши школярем із третьої гімназійної класи, прочитав Шевченка, і з того часу почав писати по-українському (досі писав тільки по-московському). [...] Шевченко зробив з мене зараз же українського націонала (хоч і чудно се казати про хлопця 13 – 14 років) [...]».

Становлення національної самосвідомості юного Бориса, за його же свідченням, відбувається «серед гнилого повітря російської канцелярії» (Огоновський О., 1893, с. 1153). Разом з тим життя на хуторі Вільховий Яр передбачає широкі контакти юнака із простими людьми, які працюють у помісті його батьків. Тато, відставний офіцер російської армії, хоч і був вихідцем з українського козацтва, але вдома запроваджує порядки, властиві дрібнопомісному російському дворянству. При цьому ми знаємо, що мама була етнічною росіянкою, навряд чи прихильною до усього українського. Відтак юнака зажди приваблює те, що не схвалюється батьками, тож він усе більше поринає у світ української мови простих українських селян. Можна припустити, що батько приховано сприяє любові Бориса до усього українського, адже «Кобзаря» юнак знаходить у батьківській скрині, та й читає доступні українські книги, про що йшлося вище. Проте вибір юнака не сприймається ані родиною, ані ровесниками: «до 17 років я був зовсім самотній на своєму новому шляху», оскільки «зустрів і од старших, і од товаришів ворогування до мого «хахлачества» (Огоновський О., 1893, с. 1153).

Життєва дорога Б.Д. Грінченка – це шлях самоствердження через наполегливу працю над собою: «Сімнадцяти років уже змушений був заробляти хліб у канцелярії,

вісімнадцяти був народнім учителем. Вільний час уживав на самоосвіту» (Автобіографія Бориса Грінченка, 1910, с. 9). Про життя у ці молоді, а вірніше, юнацькі роки Грінченко згадує: «Звичайно, що обідав через день, а жив в одній хаті разом з шевцем і його сем'єю та ще й у такій, що по стінах текли патьоки... До того ж робота в канцелярії була страшно нудна, і я втік з неї того ж року: якимсь чудом пущено вчителем на село» (Лист до В. Дубровського від 2 листопада 1909 р.). Він поринає у всепоглинаючу працю вчителя, адже «...учити доводилось увесь день, бо школярі відразу не поміщались у хаті» (Лист до В. Дубровського від 2 листопада 1909 р.).

Борис не витрачає часу марно, прагне якомога більше дізнатися про життя народу: «Я перейшов жити верстов за три у полтавське українське село, а в школу щодня ходив. Мені хотілося вчитися від народу мови, записувати лексичні й фольклорні матеріали і взагалі придивлятися до народнього життя. [...] І тільки вже на четвертий рік мені пощастило стати вчителем і завідуючим двохкласовою школою в українському селі Нижній Сироватці Сумського повіту» (Лист до В. Дубровського від 2 листопада 1909 р.).

Пощастило не тільки Грінченку, а насамперед – дітям, яких він навчав, бо коли Борис Дмитрович залишає школу, один із учнів у листі до нього пише: «Господи, як усі скучають за Вами. Як би що Бог дав, щоб Ви приїхали, хоч би набалакаться з Вами. Неначе, як Ви розказуєте, що слухав би і не переставав, так до серця Ваші розумні слова й пристають, що їх ніколи і не забудеш» (Пісочинець Д., 1911, с. 6).

Працюючи вчителем, Грінченко приходять до висновку, що «...виховання конче мусить бути національне, система виховнича повинна бути така, щоб в ній народність мала відповідне собі місце» (Грінченко Борис. Яка тепер народня школа на Вкраїні, 2013, с. 117). Незважаючи на офіційну заборону, він учить дітей української мови, привчає їх до українських книжок, брак яких компенсує своїми рукотворними посібниками. Борис Дмитрович переконаний, що «...народна школа – то один з найважливіших і наймогутніших факторів у справі громадського виховання» (Грінченко Борис. Яка тепер народня школа на Вкраїні, 2013, с. 119). Грінченко послідовно

розкриває значення мови для історичного буття народу: «Мова завжди виявляє суму уяв, що їх виробив і пережив народ. Тим вона й є могутим громадським зв'язком. Кожне слово якої мови виявляє собою результат вікового духового життя народу, результат його творчості» (Грінченко Борис. Яка тепер народня школа на Україні, 2013, с. 116). Чого народ зазнав, коло чого думка працювала, те і в мові має свій вислів. Тим кожне слово якої мови промовляє до народньої свідомості, збуджує в кожному свідомий процес думки, порушує всю його природу моральну. Тим люде з одного народу розуміють один одного, розуміють своїх предків, бо кожне слово, що висловлює сьогочасну уяву, постало з аналогічних уяв часу минулого і росло, розвивалося вкупі з народом. Тільки той народ, що говорить своєю мовою, може розвиватися так, як велить йому його природа» (Грінченко Борис. Яка тепер народня школа на Україні, 2013, с. 116).

Національне самоствердження Бориса Дмитровича відбувається у літературній творчості, адже саме в літературі виявляються усі можливості мови. Вже у дитячі роки він здійснює перші проби пера, а згодом і друкує поезії. Друкуватися я почав у «Світі» під псевдонімом «Ів. Перекотиполе» з р. 1881» (Лист до В. Дубровського від 2 листопада 1909 р.), – зазначає Грінченко. У цьому році, але вже під псевдонімом «Василь Чайченко», були написані поетичні твори, що засвідчують устремління молодого Грінченка як громадського діяча.

Борис Дмитрович розуміє, що розвиток України можливий лише за умови здобуття волі, разом з тим він бачить тернистість обраного шляху, знає, що обрана дорога потребує великих зусиль й щонайменше щоденної та наполегливої праці. У його філософії життя праця посідає провідну роль, він не тільки усвідомлює, не тільки говорить і пише про працю – не лише фізичну, а й розумову – необхідну для розвитку нації та її самоідентифікації як способу досягнення волі: «Праця єдина з неволі нас вирве: Нумо до праці, брати!» (Грінченко Б.Д., 1990).

Грінченко, як ніхто інший, у ті роки усвідомлює і значення живого українського слова, з яким прагне звернутися до якомога більшої кількості людей. Ця мотивація

породжує його пробивну настирність, що допомагає торувати шлях у світ поетичного і прозового слова та утверджуватися в якості українського літератора. Зусилля молодого Бориса вінчає листування з І.С. Нечуєм-Левицьким, який позитивно оцінює поетичний хист вихідця зі Слобожанщини та підтримує його: «він підняв мого духа вгору» (Огоновський О., 1893, с. 1153), – так високо цінує Борис Дмитрович допомогу одного з класиків української літератури.

Для розуміння самоідентифікації Грінченка як українця необхідно зануритися в його поетичні, прозові та драматургічні твори, але перш за все варто маркувати одну важливу рису, притаманну Борисові Дмитровичу – самокритичність, адже спроможність автора до критичного самоаналізу є важливою запорукою розвитку творчої особистості. У своїй автобіографії він зазначає: «Малоосвічений, недбалий навіть про форму віршову, понадруковував я чимало такого, що вельми потім його соромився... Зрозумівши ж свої помилки, я почав уже дбати про те, щоб мої роботи більш належали до літератури» (Огоновський О., 1893, с. 1154).

Прозірливість, здатність побачити досягнення мети, заради якої варто важко працювати і терпіти муки, не може не вражати. Відтак самоідентифікація Грінченка не обмежується лише українськістю, не зупиняється вона й на рівні вчителя, українського літератора, він самоідентифікується як борець-трудівник, про нього можна сказати, що цей чоловік і словом і ділом служить обраній справі, адже переконаний: «...Уздрять наші діти ту волю, що вибором їм!» (1883) (Грінченко Б.Д., 1990).

Борис Грінченко настирливо пробивається на сторінки західноукраїнських видань, які знаходяться у сприятливіших щодо українців умовах австрійського політичного клімату, а також із міркування, «...що м у с и м о ми, українці з Австрії та з Росії, жити в найближчих зносинах» (Огоновський О., 1893, с. 1155). Він добре розуміє значення літератури як одного з найважливіших шляхів національного самоусвідомлення.

Грінченко ніколи не тримається одного місця, розширюючи географію власного життя на теренах України та коло своїх друзів. У цьому виявляється ще одна особливість філософії життя цієї дивовижної людини. У 1885–1887 він перебуває на

півдні України. «Я поїхав у Херсонщину статистиком губерньського земства і півтора роки там працював разом з іншими статистиками, то їздячи по містах і селах та збираючи матеріали, то обробляючи їх. ...Об'їзджено вже було й описано всю губернію...» (Лист до В. Дубровського від 2 листопада 1909 р.), – пише про цей період Грінченко. Йому доводиться вести мандрівний спосіб життя, зупинятися на день, декілька днів, а той тиждень у різних містечках і селах Херсонщини. «Атмосфера в Херсоні нудна, тяжка, гнітюча. Ледве-ледве видержую. Я щодня живу тут не душею, а тільки одними «нервами, нервами, нервами» – живу, відчуваю себе як на ножах. Душевного спокою, котрий дав би змогу серйозно взятися за роботу, не маю й крихти...» (Грінченко Б. Д., 1887). Не дивно, що Борис Дмитрович вирішує повернутися до улюбленої справи, про що пише: «...я з осені 1887 року переїхав до Катеринославщини знову вчителем в с. Олексіївку Славянського повіту» (Лист до В. Дубровського від 2 листопада 1909 р.). У селі Олексіївці була школа відомого на той час педагога Христини Алчевської, яка, знаючи про вчительський дар Грінченка, запрошує його разом із дружиною Марією Грінченко (дівоче прізвище Гладиліна, а псевдонім Загірня) працювати у свій навчальний заклад, де навчання відбувалося російською мовою, бо інакше й бути не могло, зважаючи на заборони української мови, проте Грінченко зазначає: «...і ми нишком учили також і по українському» (Лист до В. Дубровського від 2 листопада 1909 р.).

Цей період життя Б.Д. Грінченка приносить йому ще більше визнання як педагога, а також як літератора. Він продовжує розвивати стосунки з І.Я. Франком та іншими діячами української еліти. Франкове слово, сказане про Грінченка, було почуте в Галичині. В автобіографії Грінченка є цікавий запис: «1890 року [...] я нарешті придбав собі право працювати на користь тої ідеї, якій бажаю віддати своє життя» (Огоновський О., 1893, с. 1156). Що це за ідея, якій варто віддати життя? Це просвітництво, яке визрівало у ньому, до якого він приходить у молоді роки і лишається певним, що саме в цьому його шлях. Уже у двадцятирічному віці Борис Грінченко починає писати і видавати просвітницькі статті і невеличкі книги. До його

перших народно-просвітницьких видань належать «Про грім та блискавку» (1892), «Фінляндія і Сахара» (1892), «Григорій Квітка український письменник. Життєписне оповіданє» (1892).

Народно-просвітницька ідея ніколи не полишала його. В автобіографії Борис Дмитрович наполягає: «Гомера, Есхила, Софокла, Езопа, Шекспира, Байрона, В. Скотта, Діккенса, Борнса, Молієра, В. Гюго, Шіллера, Гете та інших в простому перекладі і з деякими поясненнями можна дати й тепер до рук читачеві з народу, але як освіту народню дуже в нас занедбано, то щоб полекшити народові розуміти тії твори й перейти згодом до важчих – треба виготовити народові дочасню літературу, найбільше науково-популярну» (Автобіографія Бориса Грінченка, 1910, с. 12). Ми бачимо, що Борис Грінченко прагне розширити поле світосприйняття українців, дати можливість подивитися на себе крізь призму вершин світової літератури і тим самим вичистити замулені джерела власної національної гідності, привернути їх до своїх національних надбань, які збереглися у фольклорі та етнографії, до української літератури, що постала від І.П. Котляревського.

Мислитель Грінченко у своїй аргументації щодо питань мови, освіти неодноразово звертається до західних філософів-просвітителів Вольтера і Гердера, німецьких філософів Фіхте і, Шопенгауера, він ставить у приклад для наслідування Спартак, Джорджано Бруно, Жаннну д'Арк, легендарного народного героя Швейцарії Вінкельріда, Х. Колумба, одного із засновників США Б.Франкліна, 20 президента США Дж. Гартфілда, вбитого через 100 днів президенства, відомих зарубіжних, а також російсько-українських педагогів і вчених, зокрема, К. Ушинського та О. Потебню, чим показує не тільки результати своєї самоосвіти і безмежний кругозір, а й демонструє прийнятність кращих взірців для наслідування та залучення їх спадщини в національну культуру.

У 1890 році за підтримки відомого етнографа, фольклориста, дійсного члена Наукового товариства імені Т. Шевченка, керівника «Просвіти» професора В. Шухевича (діда відомого діяча ОУН та головнокомандувача УПА) він активно

друкується у журналі «Дзвінок». Завдяки цьому журналу стають доступними для читача його поезії «Матері», «Ластівка», «Шевченкова могила», байки «Жалісливий вовк», «Жаби», «Сорока», «Брехун», «Учений ведмідь», оповідання «Олеся», «Грицько», «Украла», біографії Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки тощо.

Просвітитель звертає увагу на різні аспекти видання літератури для народу, популяризацію правдивих знань з історії, географії, побуту інших народів «...у котрих міг би він побачити високу культуру, енергію, самодіяльність, патріотизм». Він не може змиритися з тим, що «наш народ неосвічений часто думає, що тільки й світу, що в вікні» (Грінченко Б.Д., 2013, с. 47).

Грінченко досить виразно розуміє мету просвітницької діяльності: «Нам, у наших сьогочасних обставинах, треба особливо дбати про те, щоб народ наш так себе почував, постановити собі це найголовнішою метою в нашій літературно-просвітній діяльності, бо тільки тоді, як мужика свого доведемо до національного самопізнання, можемо бути певні, що наше національне життя забезпечене» (Грінченко Б.Д., 2013, с. 44). Національне самопізнання українців, у розумінні Грінченка, має поєднуватися із толерантним ставленням до інших народів, культур і релігій, ґрунтуватися на золотому правилі моралі: «Дбаймо, щоб та толерантність, котра єсть у народу, навіть побільшала, зробилася цілком самосвідомою, і щоб усяка чужа віра була для людини з народу остільки ж святиня, оскільки він бажає такого погляду для своєї віри од цих чужовірців» (Грінченко Б.Д., 2013, с. 43).

У Чернігові, де Грінченко «спершу завідував оціночним відділом, тоді відділом народної просвіти і нарешті був секретарем губернської земської управи» (Лист до В. Дубровського від 2 листопада 1909 р.), він отримує ширші можливості для втілення своїх ідей. У цей період Борис Грінченко остаточно формує свої педагогічні погляди, демонструє глибину розуміння особливостей психічного, фізичного, інтелектуального і духовного розвитку дитини, місця виховання і, зокрема, школи у цьому процесі. Зрілий педагог пише: «Мені видається, що народна школа, зробивши діяльність думки лише засобом до сприйняття учнями знань, втрачає свій сенс, що вона залишається мертвою

установою, в якому займаються «учінням» – слово, яким народ так вдало охрестив ці заняття... *Всі знання, що повідомляються у народній школі, мають бути лише засобом для розвитку розумової сили учнів, і всі предмети навчального курсу її мають суворо відповідати цій меті*» (виділено Грінченком) (Грінченко Б.Д., 2013, с. 504).

Працюючи в Чернігові, Грінченко вражає своїм невтомним дослідницьким доробком у галузі української етнографії і фольклору, чим наслідує німецького просвітителя Гердера та Володимира Шухевича зі Львова. Він ідентифікує себе як вченого у цій царині, показуючи неабияку відповідальність під час збирання відповідних матеріалів у Чернігівській та сусідній із нею губерніях. Його просвітництво набуває нових граней й збагачується народним досвідом.

У київський період життя (1902–1909) Грінченко утверджується у якості громадсько-політичного діяча, він стає фундатором Української Радикальної Партії. Програмні засади партії були, у доступній, для розуміння та сприйняття простими людьми, формі викладені Борисом Грінченком у виданнях цієї партії. Звертаючись до читачів, Борис Дмитрович пояснював роль інтелігенції та виклав основні завдання партії: «...в кожного освіченого хоч трохи народу так було, що кращі люде з інтелігенції оступалися й оступаються за народ. І тепер таких людей у нас багато єсть, що й живим словом, і книжками ширють і серед робочих людей, і серед панів думку про те, щоб завести кращий лад. І дедалі таких людей усе більшає та більшає, бо вони таки хочуть, щоб робочий чоловік вибився з темноти й неволі» (Яворенко С., 1905, с. 45).

Засновник київської «Просвіти» видавець і дописувач газет, журналів, енциклопедій, Грінченко заслужив широке визнання серед української інтелігенції, яку невтомно лає за інертність й не перестає їй докоряти вже тільки тим, що сам має невичерпну працездатність; а також – як визнаний й авторитетний лексикограф і мовознавець, вершиною праці якого стає Словарь української мови. Олесь Гончар, говорячи про автора Словаря, наголосив: «Тільки любов здатна була завершити працю всеосягну, завдяки якій (...) у фантастичній лексичній щедрості, в багатющому

духовному спектрі постало саме життя народу, постало ви усьому розмаїтті, в усій достовірності дум і почуттів» (Гончар О., 1980, с. 297).

Самоідентифікація Бориса Грінченка як українця, педагога, письменника, борця і службовця, вченого-етнографа і фольклориста, лексикографа і мовознавця дала концептуальне бачення дороги, якою мала йти українська інтелігенція, щоб вивести народ із рабства, це дорога просвітництва. Філософія чітка і зрозуміла, логіка його розмислів поєдналася із практичними діями, він постав взірцем, який потрібно наслідувати, чий погляд залишається актуальними і в ХХІ столітті. Бо і нині, в час суцільного інформаційного шторму, просвітництво, зважаючи на новітні технології, може вибудувати мережу маяків, які не дадуть збитися на манівці в розбурханому океані людських пристрастей і будуть освітлювати дорогу Кобзаря, значний відрізок якої було вимощено та опромінено працею людини, яку справедливо називаємо Великим Просвітителем України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автобіографія Бориса Грінченка. // Над могилою Бориса Грінченка. Автобіографія, похорон, спомини, статті / Упорядкував Сергій Єфремов. – К., 1910. – 184 с.
2. Гончар О. Письменницькі роздуми. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1980. – 314 с.
3. Грінченко Б. Щоденник 1887 р. // ІРНБУВ. – Ф. І. – № 31607.
4. Грінченко Б.Д. Твори: В 2 т. – К.: Наук. думка, 1990. – Т.1.: Поетичні твори. Оповідання. Повісті / Упоряд. В.В. Яременка; Приміт. А.Г. Погрібного, В.В.Яременка; Вступ. ст. і ред. тому А.Г.Погрібний. – К.: Наук. думка, 1990. – 640 с.: портр.
5. Грінченко Борис. Популярні книжки. // Зібрання творів. Педагогічна спадщина. Кн. 1 / Київ. ун-т ім. Б.Грінченка; упорядкув. О.М.Мислива, А.І.Мовчун, В.В.Яременко; вступ. слово В.О.Огнев'юка; передм., комет., прим. В.В.Яременка. – К.: [Київ. ун-т ім. Б.Грінченка], 2013. – 544 с.: іл.

6. Грінченко Борис. Цель народной школы. // Зібрання творів. Педагогічна спадщина. Кн. 1 / Київ. ун-т ім. Б.Грінченка; упорядкув. О.М.Мислива, А.І.Мовчун, В.В.Яременко; вступ. слово В.О.Огнев'юка; передм., комет., прим. В.В.Яременка. – К.: [Київ. ун-т ім. Б.Грінченка], 2013. – 544 с.: іл.
7. Грінченко Борис. Яка тепер народня школа на Україні. // Зібрання творів. Педагогічна спадщина. Кн. 1 / Київ. ун-т ім. Б.Грінченка; упорядкув. О.М.Мислива, А.І.Мовчун, В.В.Яременко; вступ. слово В.О.Огнев'юка; передм., комет., прим. В.В.Яременка. – К.: [Київ. ун-т ім. Б.Грінченка], 2013. – 544 с.: іл.
8. Лист до В. Дубровського від 2 листопада 1909 р. // ІРНБУВ. – Ф. І. – № 32449.
9. Лист до І. Липи від 21 лютого 1892 р. // ІРНБУВ. – Ф. ІІІ. – № 41016.
10. Огоновський О. Исторія літературы руской. – Львів, 1893. – Часть ІІІ. – Відділ ІІ. – 1332 с.
11. Пісочинець Д. Учителювання Бориса Грінченка (По листах та споминах його школярів та близьких селян). – К., 1911. – 16 с.
12. Яворенко С. Чому у нас досі немає доброго ладу? / Видання Української Радикальної Партії. – Ч.2. – Львів: «Друкарня Удїлова». – 1905. – 49 с.

РОЛЬ Б.ГРІНЧЕНКА У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У статті на основі автобіографічних матеріалів і текстів, написаних Борисом Грінченком, розкривається його самоусвідомлення як українця, становлення у якості педагога, письменника, громадського діяча і Просвітителя. Автор аналізує самоідентифікацію, філософію та мету життя Б.Д. Грінченка, способи самореалізації через народно-просвітницьку діяльність.

ROLA BORYSA GRINCZENKI W KSZTAŁTOWANIU TOŻSAMOŚCI NARODOWEJ NARODU UKRAIŃSKIEGO

W artykule na podstawie materiałów autobiograficznych oraz tekstów pisanych przez Borysa Hrinchenkę ujawnia się jego tożsamość Ukraińca, kształtowanie samego siebie jako nauczyciela, pisarza, działacza społecznego oraz pedagoga. Autor analizuje tożsamość, filozofię i cel życia Borysa Hrinchenki sposoby samorealizacji poprzez działalność narodowo-oświatową.

THE ROLE OF B.GRINCHENKO IN THE FORMING OF NATIONAL UKRAINIAN IDENTITY

The article is based on autobiographic materials and texts written by Borys Grinchenko, and reveals his self-consciousness as a Ukrainian, his coming to be as a pedagogue, writer, public figure and Enlightener. The author analyzes Borys Grinchenko's self-identification, philosophy and life's mission, his ways of self-actualization through public and educational activity.